EVA KALIVODOVÁ
PETR ELIÁŠ
(EDITOŘI)

JAN ZÁBRANA: BÁSNÍK, PŘEKLADATEL, ČTENÁŘ

KAROLINUM

Jan Zábrana: básník, překladatel, čtenář

Eva Kalivodová
Petr Eliáš
(editoři)
a kolektiv autorů

———

Recenzenti: Mgr. et Mgr. Renata Kamenická, Ph.D.
Mgr. Petr Onufer, Ph.D.

Autorský kolektiv
Šárka Belisová, Zdeněk Beran, Annalisa Cosentino, Petr Eliáš, Nika Exnerová, Matouš Hájek, Libuše Heczková, Urs Heftrich, Anežka Charvátová, Eva Kalivodová, Lukáš Klimeš, Kamila Klímová, Tereza Kortusová, Vanda Obdržálková, Stanislav Rubáš, Adéla Rufferová, Sergej Skorvid, Anna Stejskalová, Zuzana Šťastná, Jan Šulc, Adéla Vašková, Ondřej Zezulák, Františka Zezuláková Schormová

Překladatelské dílny
Elena Buixaderas, Christof Heinz, Anežka Charvátová, Benoit Meunier, Maria Molchan, Stanislav Rubáš, Jovanka Šotolová, Šárka Tobrmanová, Monika Žárská

Vzpomínky
Jaroslava Dienstbierová, Jarmila Emmerová, Jiří Josek, Eva Kondrysová, Eva Masnerová, Marie Zábranová, Jan Zelenka

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Redakce Lenka Ščerbaničová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2018
© Eva Kalivodová, Petr Eliáš (editoři) a kolektiv autorů, 2018
Photography © Eva Zábranová, 2018

ISBN 978-80-246-3836-2
ISBN 978-80-246-3960-4 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2018

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Úvodem
Eva Kalivodová **7**

ROZPROSTŘENOST TVORBY **11**
Zaknihovaný život Jana Zábrany
Jan Šulc **12**
Zvláštní místa v Zábranově poetice
Annalisa Cosentino **20**
Kdopak to mluví? Smysl různých gramatických osob v denících *Disiecta membra*
Anna Stejskalová **31**
Postava jako zrcadlo každodennosti
Kamila Klímová **39**
Iluze reality v povídce „V noci u pece“
Ondřej Zezulák **49**
„Techné je alétheia“: Malá úvaha nad překlady Jana Zábrany a Elišky Krásnohorské
Libuše Heczková **55**
Zábranovy překlady francouzské poezie
Šárka Belisová a Tereza Kortusová **62**
Zábranovy překlady N. Parry: výchozí text jako zrcadlo překladatelovy duše?
Anežka Charvátová **74**

RUSISTA **87**
Zábranovy deníky jako cesta k ruské literatuře
Zuzana Šťastná **88**
K otázce autorství českého překladu Pasternakova *Doktora Živaga*
Lukáš Klimeš **102**
Jan Zábrana a Osip Mandelštam
Urs Heftrich **120**
Zábranův Jesenin
Stanislav Rubáš **130**
***„Nám byl jen kámen dán…“*: K Zábranovým překladům z ruské literatury**
Sergej Skorvid **149**

ANGLISTA A AMERIKANISTA 167
Básnická podstata Zábranových překladů z angloamerické literatury
Zdeněk Beran 168
Překlady v antologii *Moderní anglická poezie*
Vanda Obdržálková 181
Srdce temnoty
Matouš Hájek 195
Sandburg: nedokončený *Mrakodrap*
Petr Eliáš 209
Objevování Ezry Pounda
Eva Kalivodová 225

PULP 245
Pravidla hry: Zábranovy poznámky k detektivní próze
Františka Zezuláková Schormová 246
Překlady detektivek
Adéla Rufferová 253
Horor a Ambrose Bierce
Nika Exnerová 257
Překlad knihy *They Shoot Horses, Don't They?*
Adéla Vašková 262

PŘÍLOHA: PŘEKLADATELSKÉ DÍLNY 269
Proč dílny?
Petr Eliáš 270
Překládané texty 271
Dílna francouzštinářů
Jovanka Šotolová a Benoit Meunier 280
Dílna španělštinářů
Anežka Charvátová a Elena Buixaderas 284
Dílna němčinářů
Monika Žárská a Christof Heinz 290
Dílna ruštinářů
Maria Molchan a Stanislav Rubáš 297
Dílna angličtinářů
Šárka Tobrmanová 300

Literatura a prameny (výběr) 307
O autorech 313
Abstract 324

ÚVODEM

EVA KALIVODOVÁ

Předkládaná kniha o Janu Zábranovi má více rozměrů. V jednom z nich je souborem autorských textů, kratších i delších kapitol, které jsou výsledkem badatelského soustředění na Zábranovu tvorbu. Podnětem pro jejich vznik byla konference „Jan Zábrana: básník, překladatel, čtenář", kterou uspořádal Ústav translatologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy za podpory Ministerstva kultury ČR ve dnech 6.–7. listopadu 2015. Konference měla sympaticky heterogenní formát – zúčastnili se jí jak odborníci zabývající se dějinami českého překladu, studenti, kteří představili výsledky své práce na „zábranovských" tématech, tak čeští i zahraniční bohemisté, slavisté a komparatisté. Za velkého zájmu překladatelského a literárně zaujatého publika se podařilo uspořádat první odborné setkání, které v příspěvcích a diskusích obsáhlo autorskou, kritickou a překladatelskou tvorbu Jana Zábrany. Jedinečnými konferenčními vstupy byla úvodní vystoupení editorů Zábranova díla, Jana Šulce a Marie Zábranové, a panelová diskuse redaktorů a redaktorek, kteří s Janem Zábranou spolupracovali.

Přítomná kniha, jejíž kapitoly jsou oproti referátům rozpracovanými a prohloubenými studiemi s poznámkovým aparátem, je další etapou kolektivní snahy o zdokumentování i zhodnocení Zábranovy tvorby. Knihu případně otevírá souborný výklad Jana Šulce, který provazuje různé podoby Zábranovy práce a dobře vysvětluje název prvního oddílu – Rozprostřenost tvorby. Teoretická a kulturně historická úvaha Annalisy Cosentino o možných důvodech neukončitelnosti i překladové rozbíhavosti Zábranových literárních projektů je následována několika kapitolami věnovanými jeho autorské tvorbě.

Rozsáhlejší část knihy se ovšem zabývá Zábranovou prací překladovou. Literárně filozofické zamyšlení Libuše Heczkové o esenciálně tvůrčí povaze překládání je následováno odhaleními Zábranových málo známých překladatelských výletů do francouzsky a španělsky psané literatury. Dvě skupiny příspěvků nazvané Rusista a Anglista a amerikanista mapují dva hlavní kulturní směry Zábranova překladatelského hledání a prostředkování. Jsou uvozeny adresně vyžádanými eseji Zuzany Šťastné a Zdeňka Berana, o nichž by se dokonce dalo říci, že jako odborně i subjektivně recepční texty, schopné obeznale obsáhnout velký objem Zábranovy překladatelské práce, představují nový žánr na poli uvažování o mezikulturním životě literatury.

Poslední oddíl knihy, s nadsázkou nazvaný Pulp, sdružuje kapitoly, které se výkladově i formou srovnávacích translatologických analýz – které jsou vůdčí metodou zkoumání průběžně, přičemž sledují kurzivou vyznačené úseky originálů a překladů – věnují dílům nalézaným Zábranou neopominutelně v oblasti angloamerické populární literatury: detektivní, hororové či svým způsobem senzační. Fakt, že ve všech případech jde o studentská pojednání, může dokládat nejen trvající živost Zábranovy překladatelské tvorby, ale i převrstvující se pojímání literatury z hlediska čtenářsky recepčního.

Autoři a autorky využívají jako důležitý pramen výbor ze Zábranových deníků z let 1948–1976, *Celý život* (1. vyd. 1992), který jim vedle autorovy literární publicistiky a doslovů slouží jako zdroj informací o jeho vztazích a postojích k jednotlivým autorům a dílům v konkrétním čase (ten je v odkazech k deníkům důsledně zaznamenáván), o způsobu jeho práce a jeho prožitcích tvorby a doby. Pro zkoumání Zábranova díla je *Celý život* určitým jeho zrcadlem, vodítkem, úhlem pohledu, který vykladač tohoto díla nemůže opomíjet, byť třeba i jeho výkladu odporuje. Dalšími základními pramennými oporami bádání se staly Zábranovy *Básně* (1993; souborné vydání tří autorových sbírek, vydaných v 60. letech), které v edičním komentáři Jiřího Trávníčka obsahují podrobnou historii geneze sbírek i jednotlivých básní; výbor básní z pozůstalosti editorů Jiřího Trávníčka a Marie Zábranové *Jistota nejhoršího* (1991); *Sedm povídek* (1993); a rozšířené *Povídky* (2012, edičně připravené Janem Šulcem a Marií Zábranovou), tedy posmrtně zpracované konvoluty Zábranova díla. Klíčovým zdrojem se ukázal rovněž výbor ze Zábranovy literární esejistiky, *Potkat básníka* (1989), v němž je publikována zatím nejúplnější bibliografie celého jeho díla (z pera Jany Valentové) a také cenný předmětový rejstřík. O stavu zpracování Zábranovy původní tvorby v pozůstalosti se lze dočíst ještě více v textu Jana Šulce v přítomné publikaci. Tento editor také připravuje nové, souborné vydání Zábranovy esejistiky, jehož cílem je znovu zpřítomnit šíři jeho činnosti na tomto poli, a to nad záběr výboru *Potkat básníka*. Je třeba také dodat, že po svazku korespondence *Jak je ve větě člověk. Dopisy Josefa Škvoreckého a Jana Zábrany* (2010) se již realizuje úmysl Jiřího Opelíka vydat korespondenci Jana Zábrany a Antonína Přidala.

Hlavními pramennými zdroji pro zkoumání povahy Zábranova překládání byly pochopitelně jeho překlady a jejich kontexty, utvářené edičními koncepcemi knih, doslovy a předmluvami, literárními časopisy, především *Světovou literaturou*, a podstatně též okolnostmi vysledovatelnými v Zábranově pozůstalosti. Z důvodu specifičnosti dějinně a kriticky překladatelského zkoumání jsou nejdůležitější z těchto pramenů – stejně jako sbírky vydané za autorova života a především kritická posmrtná vydání jeho původní tvorby – vřazeny do souhrnného, ovšem výběrového seznamu studijní literatury na konci přítomné knihy. Podrobná úplná bibliografie literatury a pramenů je uváděna průběžně v poznámkách pod čarou.

Maturitní fotka Jana Zábrany z roku 1950

Jan Zábrana, 70. léta

Předkládaná monografie má rovněž dokumentární rozměr, umožněný laskavostí a vstřícností Marie Zábranové, která pozůstalost Jana Zábrany spravuje. Dokumenty, které jsou zde většinou poprvé publikovány, ilustrují především témata zahrnutých kapitol (například strojopisy s poznámkami přibližující genezi Zábranových textů včetně jedné dosud nepublikované povídky), ukázky korespondence s autory důležitými pro Zábranův život a pro jeho tvorbu (Stanislav Mareš, Josef Jedlička, Ivan Diviš, Jaroslav Seifert) i nakladatelské procesy v době totality. Tento druh dokumentace v monografii si ovšem nedělá nároky na jakoukoli úplnost. Jiným druhem svědectví o Zábranově práci je další z vrstev knihy, soustředěná na vzpomínky Zábranových blízkých – Marie Zábranové a redaktorek a redaktorů, kteří s ním spolupracovali. Tyto vzpomínky prolínají mezi odbornými kapitolami a snad autenticky podtrhují důležitost literární a překladatelské práce nejen pro ideologicky svázanou druhou polovinu století dvacátého, ale i pro kulturně svobodnou současnost. Tuto důležitost, jak pro tvůrce, tak pro společnost, v níž a pro niž tvoří, chce tato monografie zpřítomnit především.

Přílohou knihy jsou cizojazyčné překlady Zábranových básní a krátkých prozaických textů. Jako současný překladatelský hold Janu Zábranovi i výzvu k budoucím překladům jeho děl do jiných jazyků je vypracovali čeští a zahraniční pedagogové a překladatelé spolu se studenty translatologie a dalšími účastníky v konferenčních překladatelských dílnách. Úvody z pera vedoucích dílen přibližují motivaci i postup práce na překladech i řešení některých problémů, čímž umožňují nahlédnout ještě jinak do překladatelského procesu, klíčového pro život literatury v jakékoli kultuře.

ROZPROSTŘENOST TVORBY

ZAKNIHOVANÝ ŽIVOT JANA ZÁBRANY

JAN ŠULC

Přítomná kniha zve čtenáře k tomu, aby přemýšleli o překladatelském díle Jana Zábrany, o jeho básnických a prozaických převodech z angličtiny a ruštiny, ale i z francouzštiny a španělštiny. Chce je vést k tomu, aby měli možnost promýšlet povahu díla jednoho z nejvýznamnějších českých překladatelů druhé poloviny dvacátého století. Na jejím začátku mi však dovolte přiblížit osobnost Jana Zábrany jako básníka, prozaika a esejisty, a to z pohledu editora jeho díla.

Přestože jsem první fascinaci Zábranovým dílem zažil – ještě jako dítě – nad jeho edicemi detektivních povídek sira Arthura Conana Doyla, o něco málo později jsem zažil fascinaci druhou, větší. Způsobila ji Zábranova básnická sbírka *Stránky z deníku*, vydaná v roce 1968 v Klubu přátel poezie nakladatelství Československý spisovatel. Koupil ji tehdy v antikvariátu můj spolužák z gymnázia a daroval mi ji – a od té doby až dodnes jsem zůstal s Janem Zábranou blízce spjat, přestože jsem ho osobně nepoznal. Antonín Brousek mi na začátku devadesátých let vyprávěl, že sbírka *Stránky z deníku* ovlivnila nejen jeho, ale i básníky další – jen namátkou jmenuji Miroslava Floriana, Petra Skarlanta, Alberta Kaufmanna –, a že je to jedna ze zásadních sbírek poválečné české poezie: spojuje totiž tradici českého básnického mélosu s obsahem civilistním, často nelíbivým, drsným a tomuto mélosu protikladným, a dokazuje, že pevná básnická rýmovaná forma – zde sonet, dovedený řemeslně k dokonalosti a přitom v básni rafinovaně rušený – není v české poezii věcí minulosti, ale že je možno ji naplnit novým, současným básnickým výrazem.

Jak jsem se postupně zabýval Zábranovým dílem, otevíral se přede mnou obraz člověka, pro něhož literatura – ať již jako četba, vlastní psaní nebo překládání – znamenala tolik, že si to stěží dokážeme představit. Již jako dítě psal dobrodružné příběhy z Divokého západu (*Jezdci z ranče Karo Kříž*), vedl si po vzoru Jiřího Wolkera skautský deník,[1] ve čtrnácti letech publikoval první básně v humpoleckém časopisu *Zálesí* a jen o dva roky později v tomtéž časopisu vyšly jeho první básnické překlady. A vydal zde i své první kritické a úvahové

1 Zábrana, Jan. *Náruč plná vřesu*. Ed. Radek B. Novák. Praha: Tiskové a Distribuční Centrum Junáka 1998.

články. Již v šestnácti letech – v roce 1947 – tak před sebou vidíme mladého prozaika, básníka, esejistu i překladatele. Jeho tvorba, včetně v následujícím roce intenzivně psaných deníků, je v tu chvíli ještě juvenilní, brzy se však začne měnit v tvorbu na autorův věk natolik vyzrálou, až se z toho dodnes tají dech.

Hovoříme-li již ve čtyřicátých letech o Janu Zábranovi jako o prozaikovi, básníkovi, esejistovi a překladateli, vidíme, že v letech následných, tedy až do roku 1954, rozvíjel svůj talent především jako spisovatel. Jan Zábrana byl rodem básník-lyrik a mélik, jak o tom svědčí rozsáhlý soubor jeho mladistvých veršů, shrnutých do svazku *Nápěvy*.[2] Cítil-li vnitřní spřízněnost s básnickou tradicí, představovali ji pro něj zejména Sergej Jesenin a Boris Pasternak z poezie ruské a František Hrubín, Jiří Orten a Ladislav Fikar z poezie české. Tematicky můžeme u Zábrany v té době hovořit zejména o poezii milostné, která představuje více než osmdesát procent jeho tehdejších veršů. Již ve čtyřicátých letech byl ovšem Zábrana hluboce zasažen věcným civilismem Skupiny 42, zejména ranými sbírkami Kolářovými a Kainarovými, a hledal cestu, jak tento básnický, ale i myšlenkový a etický impulz propojit s vlastním básnickým talentem. Je pozoruhodné, jak v letech 1953–54 do jeho veršů krok za krokem proniká syrová věcnost, nelíbivá scenerie města a epičnost. Právě v této době se rodí též základ jeho čtyř budoucích básnických sbírek: *Jeviště jednoho jara*, *Černá lyrika* (později přejmenovaná na *Utkvělé černé ikony*), *Anály* (později *Stránky z deníku*) a *Lynč* (v sedmdesátých letech přejmenovaný na *Samosoud*). Zatímco *Jeviště jednoho jara* nově pracovalo se staršími básněmi z let 1953–54 a dodnes nevyšlo tiskem, sbírky následující psal Zábrana dalších více než deset let a doplňoval je o nové básně, aby je v druhé polovině šedesátých let všechny tři vydal. Pozoruhodné je, že tyto sbírky nepsal postupně, ale najednou, paralelně – každá z nich mu dovolovala rozvíjet jinou fazetu jeho talentu: *Černá lyrika* přinášela kratší nerýmované básně výrazně spojené s duchem poetiky Skupiny 42, ovšem s osobnější a existenciálnější notou, *Anály* pracovaly s formou sonetu, kterou konfrontovaly s nelyrickým obsahem výrazně osobního, deníkového charakteru, *Lynč* shrnoval především rozsáhlejší básně-svědectví, často s epickými názvuky.

Rok 1954 byl v Zábranově životě rokem převratným: právě v něm se seznamuje s Josefem Škvoreckým, přítelem, s nímž později napíše tři detektivní knihy a knížku pro děti. Jejich vzájemná korespondence vydá na obsáhlý knižní svazek. Ovšem nejen to – zejména v roce 1954 Zábrana píše své strhující povídky převážně z dělnického prostředí (vyšly v devadesátých letech ve svazku *Sedm povídek*, posléze pak v rozšířené podobě v knize *Povídky*).[3] Není nadsázka, řekneme-li, že způsob, jímž Zábrana v těchto povídkách pracuje

2 Zábrana, Jan. *Nápěvy*. Ed. Jan Šulc. Praha: Torst 2007.

3 Zábrana, Jan. *Povídky*. Eds. Jan Šulc – Marie Zábranová. Praha: Torst 2012.

s hovorovou češtinou a slangem, je převratný, že takto se do té doby v Čechách prostě nepsalo. Mimořádný talent pro zachycení hovorové řeči pak rozvine ve svých prozaických překladech, zejména současných ruských autorů, Vasilije Aksjonova především. V listopadu 1954 dochází k zásadnímu okamžiku Zábranova života: stává se překladatelem na volné noze a začíná vznikat jeho neuvěřitelně rozsáhlé třicetileté dílo. S tím se začíná rozvíjet i čtvrtá oblast Zábranovy tvorby: s možností vydávat překlady Zábrana získává i možnost publikovat další své kritické články, úvahy, předmluvy, doslovy a rozhovory – a postupně tak vzniká jeho cenné dílo esejistické, z něhož knižně vydaný výbor *Potkat básníka*[4] představuje jen část.

Práce překladatelská Zábranu natolik zaměstnala a vnitřně pohltila, že v šedesátých letech kromě práce na třech již zmíněných sbírkách[5] nezačíná psát sbírku novou a jako nedodělané torzo opouští i své povídky. Vše se u něj nyní pracovně soustředí do překladů a esejistických komentářů k nim. Zábrana-básník však v té době neumlká zcela. Nepíše-li básnickou sbírku, píše místo ní jednu velkou básnickou skladbu, zpěv – či spíše žalozpěv –, monumentální text s názvem *Havran*. Principem *Havrana* je řazení veršů obsahujících infinitivní vazbu a zachycujících ty nejvšednější každodenní lidské činnosti a úkony. V řazení a vrstvení životních samozřejmostí vyvstává jakási jejich obludná monumentálnost. Jako by se básník ptal: „Tak *toto* je opravdu celý lidský život?“ Rukopis *Havrana* v dílčí verzi Zábrana odevzdal v roce 1969 k vydání do severočeského nakladatelství Dialog, kniha ovšem nevyšla, podobně jako Funkeho *Louny* s verši Emila Juliše, *Doba verbální* Vladimíra Vokolka a jeho adaptace románu Josefa Svátka o katu Mydlářovi či *Vzorec řeči a řeč vzorce* Karla Miloty. Ve vymýšlení dalších a dalších veršů do nedokončeného – a snad i nedokončitelného – *Havrana* pokračoval Zábrana až do smrti. Najdeme mezi nimi i verš „vést zaknihovaný život“. Jako by jím autor charakterizoval svůj život vlastní – samozřejmě od roku 1954 (předtím byla jeho životní cesta více než rozbitá, rozháraná a v dělnických zaměstnáních zcela jiná než zaknihovaná) –, ale ovšem i život lidí kolem nakladatelství, vydávání knížek a literatury vůbec. Je v tom verši faktické konstatování i hořký povzdech zároveň.[6]

---

4 Zábrana, Jan. *Potkat básníka*. Eds. Vladimír Novotný – Antonín Přidal – Marie Zábranová. Praha: Odeon 1989.

5 Viz jejich souborné vydání v knize Zábrana, Jan. *Básně*. Ed. Jiří Trávníček. Praha: Torst – Mladá fronta 1993.

6 Ukázky z *Havrana* byly publikovány v knize Zábrana, Jan. *Jistota nejhoršího*. Ed. Jiří Trávníček. Praha: Československý spisovatel, 1991; svůj počátek má ovšem *Havran* již v básni č. 90 *Utkvělých černých ikon* (Praha: Mladá fronta 1965; viz též Zábrana, J. *Básně*. Op. cit., s. 109–111). Jednotlivé verše *Havrana* lze nalézt roztroušeny ve svazcích Zábrana, Jan. *Celý život 1, 2*. Eds. Jan Šulc – Dušan Karpatský. Praha: Torst 1992. V úplnosti všechny dochované přípravné texty k *Havranovi* dosud zveřejněny nebyly.

Události jara, léta a podzimu roku 1968 znamenaly pro Zábranu osobní tragédii. Naděje Pražského jara nesdílel, sovětskou intervenci očekával. Reagoval na ni krátkou hořkou básní,[7] v níž dění jara a léta 1968 nazval „sladkým půlrokem úniku". Od podzimu toho roku se stále více nořil do sebe, s bolestí sledoval odchody svých nejbližších přátel do exilu po celém světě, od Austrálie a Spojených států po Německo a Švýcarsko, a čím dál víc se uzavíral do svého nitra. Výrazem tohoto uzavírání se stala systematická práce na psaní sešitů s názvem *Disiecta membra*, o níž nevěděli ani jeho nejbližší. V desítkách modrých školních sešitů zaznamenával od roku 1970 až do odchodu do nemocnice v roce 1984 své vzpomínky, názory, reflexe, záznamy slyšeného, verše, výpisky z četby a další textové fragmenty. Sešity měly charakter pracovní, textově nedefinitivní a je jisté, že Zábrana počítal s jejich pozdější redakcí. Již na počátku jejich psaní, v roce 1971, ale napsal jiný svůj klíčový text: ve spisovatelském domě v Horním Smokovci ze sebe o dovolené doslova vychrlil básnickou sbírku *Zeď vzpomínek*, jeden z nejdrásavějších textů v české poezii vůbec. Ve *Zdi vzpomínek* psal Zábrana jakoby úplně bez vnitřní cenzury, automaticky, chrlil ze sebe všechnu bolest a všechny vzpomínky, které mu v tu chvíli vytanuly v mysli. S neuvěřitelnou erudicí překladatele americké beatnické poezie zde ve volných, převážně nerýmovaných verších vytvořil něco, co přesahovalo jeho samého. O něčem podobném hovořil Bohumil Hrabal – že někdy vychrlí ze sebe text tak odvážný, tak děsivý, že se ho pak sám začne bát. Jsem přesvědčen, že u Zábrany tomu bylo se *Zdí vzpomínek* stejně. Tím si vysvětluji, že ji uzavřel do žlutých kartonových desek a po třináct let, které mu v životě zbývaly, se k ní již autorsky nevrátil, ponechal ji nedokončenou, s množstvím textových variant. Veřejnost jsme s ní seznámili poprvé v druhé polovině osmdesátých let s Tomášem Kafkou na naší společné přednášce v Kruhu přátel českého jazyka na pražské Filozofické fakultě UK. Když v devadesátých letech ediční péčí Jiřího Trávníčka vyšla knižně,[8] Ivan Diviš mi řekl: „To je kniha tak děsivá, že si ji doma musím dát pod postel, abych se jí nebál, abych na ni vůbec neviděl."

Po dobu zmíněných třinácti let psal Zábrana intenzivně svá *Disiecta membra* a vracel se též ke své starší poezii psané před *Zdí vzpomínek*: na *Stránky z deníku* navázal nerozsáhlými *Stránkami z deníku II* a definitivní podobu dal i třem svým „monotónním básním" z počátku padesátých let.[9] Vedle toho rozepsal několik básní nových a vytvořil i rozvrh zcela nové básnické sbírky s názvy zamýšlených básní – tyto básnické fragmenty s desítkami variant však mají charakter pracovní a nejsou publikovatelné jinak než jako texty určené ke studiu.

---

7 Běsi. In Zábrana, J. *Básně*. Op. cit., s. 179.
8 Zábrana, Jan. *Zeď vzpomínek*. Ed. Jiří Trávníček. Brno: Atlantis 1992.
9 Viz Zábrana, J. *Jistota nejhoršího*. Op. cit., s. 62–64.

Když Jan Zábrana v září 1984 zemřel, bylo mu pouhých padesát tři let. Uvědomíme-li si, že jen jeho překlady a edice zabírají téměř celou jednu středně rozsáhlou knihovnu, jeho pracovní nasazení a tvůrčí schopnosti jsou nám téměř nepochopitelné. Nejde přitom jen o množství, ale též o to, co a proč Jan Zábrana překládal, co se mu podařilo prosadit k vydání. Lze říci jednoznačně, že bez něj by se několik generací českých čtenářů nesetkalo s Isaakem Babelem, Ivanem Buninem a Pasternakovým *Doktorem Živagem* tak, jak k tomu došlo, že by znali jiného Sergeje Jesenina, Osipa Mandelštama, Kennetha Patchena či Sylvii Plathovou, že by byli ochuzeni o řadu vynikajících překladů detektivek a především – nesetkali by se s americkou beatnickou poezií, s verši Gregoryho Corsa, Lawrence Ferlinghettiho či Allena Ginsberga, kteří měli na českou poezii a kulturu tak obrovský vliv, jaký měli. Když v roce 1998 stála v pražské Lucerně na Ferlinghettiho autogram fronta dlouhá více než dvě stě metrů, pomyslel jsem si, že bez Jana Zábrany by tomu tak nebylo, a věděl to a dobře ví i Lawrence Ferlinghetti sám.

Devadesátá léta i roky následující umožnily vydat knižně nejen výše zmíněné Zábranovy básnické sbírky a povídky, ale i skautský deník a zejména výbor z deníků s názvem *Celý život*.[10] Ten zahrnul v přísném výběru jak rané kritické články a deníky, tak sešit s fragmenty z roku 1966 a *Disiecta membra*. *Celý život* vyšel dosud v pěti vydáních a stal se jednou z nejčtenějších a nejdiskutovanějších českých beletristických knih devadesátých let.

Díváme-li se na vlastní literární dílo Jana Zábrany, nemůžeme si neklást otázku, jak bylo provázáno s jeho dílem překladatelským. Není pochyb o tom, že Zábrana se cítil překladatelskou řeholí svázán a trpěl nedostatkem času potřebného k vlastnímu psaní. Svědčí o tom i zmínky v jeho denících. Současně však cítíme, že tak důvěrný vztah k významným dílům světové literatury, jaký má překladatel, nemůže mít žádný čtenář, ani ten nejpozornější. Překládání Zábranu nesmírně vnitřně obohacovalo a dovolím si říci, že bez intimního vztahu k moderní americké poezii by nevznikla *Zeď vzpomínek* a bez dotyku s těmi nejlepšími prozaickými texty ruskými i americkými by si Zábrana nikdy nevytvořil tak jedinečný a ostrý vypravěčský styl, s jakým se setkáváme v denících *Disiecta membra*. Jan Vladislav mi potvrdil, že podobně tomu bylo i u něj a jeho básnických překladů a vlastních básní. Je paradoxem doby, že překladatelství, jež bylo těmto tvůrcům vnuceno společenskými okolnostmi, je současně obohatilo natolik, že se stalo jedinečnou živnou půdou jejich vlastního díla.

Jan Zábrana vedl, zejména od roku 1969 do roku 1984, zaknihovaný život. Jiří Kolář o něm nedlouho před svou smrtí řekl, že se doslova upracoval k smrti. Svědectví, jež o Zábranovi ve svých *Flashkách* vydala jeho dcera Eva,

10 Zábrana, J. *Celý život 1, 2*. Op. cit.

stejně jako jeho vlastní *Disiecta membra*, říkají jinými slovy totéž. V jedné z nejpůsobivějších reflexí tvorby, jež znám, v odpovědi do ankety „Tvorba jako míra humanismu" v časopisu *Sešity*, Jan Zábrana charakterizoval tvorbu jako něco – parafrázuji –, co vyrůstá z lidského nedostatku, ze životní slabosti a bolesti, z něčeho, čeho se člověku nedostává, a nikoli z nadbytku životní síly a talentu. Možná tím charakterizoval jen tvorbu autorů některých, možná je tento jeho názor příliš zobecňující. Vypovídá však o něm samém: psal a překládal především proto, že se mu čehosi podstatného v životě nedostávalo a vnitřní utrpení ho provázelo celá desetiletí – přestože se přátelům a kolegům jevil jako člověk mírný, vtipný, příjemný a laskavý –, a právě psaní a překládání mu dodávalo tu radost a uspokojení, jež nikde jinde kolem sebe a v sobě nenalézal. Stojíme-li nad jeho rozsahem i kvalitou omračujícím literárním dílem v údivu, měli bychom to mít na paměti.

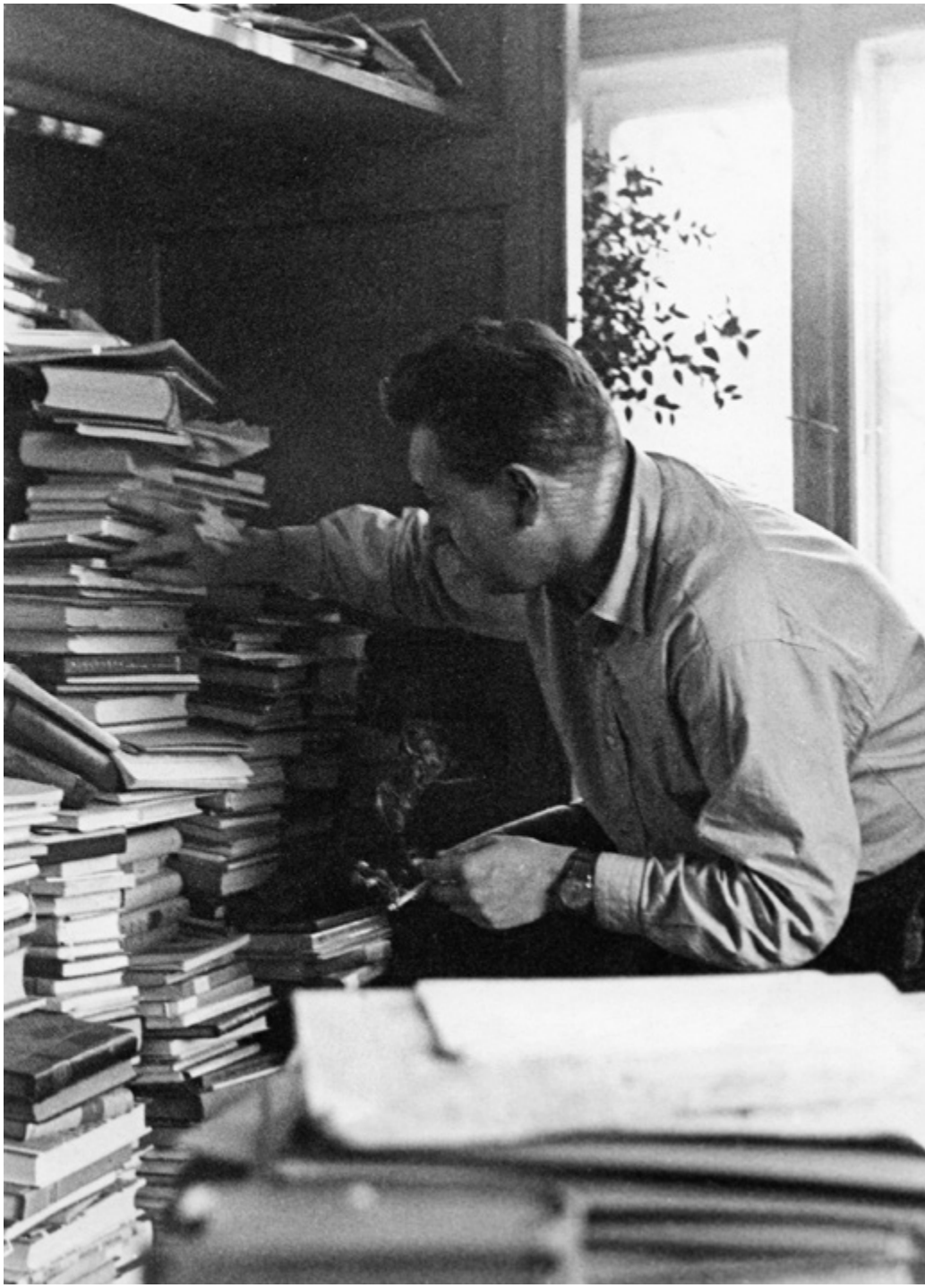

Zaknihovaný život

EVA KONDRYSOVÁ **O SETKÁNÍ A BLÍZKÝCH OSUDECH**

Byli jsme tenkrát mladí a naše seznámení nutně vytvářelo přátelské sympatie, protože naše životní zkušenosti v té době byly hodně podobné. Živili jsme se tím, co jsme nikdy dělat nechtěli, nemohli jsme studovat, neměli jsme před sebou žádné momentálně radostné vyhlídky a jenom jsme mohli tiše doufat, že se to v průběhu několika let změní.

Svůj osud jsme si způsobili tím, že jsme měli nevhodné rodiče. V té době, o které mluvím, bylo žádoucí mít rodiče určitého druhu a naši bohužel se tomu vymykali. Maminka Jana Zábrany byla v té době ve vězení, kde se později ocitl i jeho otec; můj otec, který byl advokát souboru prezidenta Masaryka, musel se svými příbuznými nastoupit do transportu, z nichž se žádný z otcových příbuzných už nikdy nevrátil. Tato situace vedla k vzájemnému pochopení. Doufali jsme, že během několika let se snad domůžeme něčeho lepšího a nebude Jan Zábrana pracovat manuálně v továrně a já nebudu v tiskárně lepit; já jsem tam lepila takové zatištěné pytlíčky na koření a na pudingy a tak, což nebyla práce nijak těžká, ale klíh, který se k tomu musel vařit, byl opravdu hodně nepříjemně cítit.

Jan Zábrana ve vzpomínkách redaktorů, konference 6.–7. 11. 2015

JAN ZELENKA **O TERMÍNECH**

Byly Vánoce 1978, termín sazby se nebezpečně blížil a kniha musela být odevzdána do sazby, aby se splnil plán, ale Honza nebyl úplně spokojen s některými svými překlady, a tak jsme podstrčili nedefinitivní verzi, aby byl pokoj, aby se vlk nažral, jak se říká, a náš vážený kolega Miloslav Žilina, legendární odeonský redaktor afrických a asijských literatur, znal nějakého sazeče v novinářských závodech Mír na Václavském náměstí, tak jsme se všichni tři mezi vánočními svátky vydali do tiskárny a tam jsme teda nebo Jan Zábrana vyměnil ty básničky za definitivní verzi. Vzpomínám si a nevymýšlím si, že z vděku za tuto službu sazeči věnoval lahev francouzského koňaku.

Jan Zábrana ve vzpomínkách redaktorů, konference 6.–7. 11. 2015

ZVLÁŠTNÍ MÍSTA V ZÁBRANOVĚ POETICE

ANNALISA COSENTINO

Otázka soužití různých složek – básnické, překladatelské, esejistické, deníkové – v díle Jana Zábrany může být nahlížena rovněž různým způsobem: kromě poněkud tradičního hlediska vzájemných vlivů a průsečíků lze pátrat po těch místech v Zábranově poetice, která se – byť zdánlivě nekoherentní – jeví jako velice produktivní. Mám ovšem na mysli překlad jako tvůrčí prostor; deník jako svrchovaně narativní, jemně poetický, zuřivě polemický, bystře esejistický útvar; báseň jako záznam skutečnosti; a konečně esej jako vyznání.

V lingvistice je dislokace běžný termín, kterým se označuje ne pouhé rozmístění něčeho, ale spíš zvláštní, neobvyklé a tedy významné rozmístění slov ve větě, změnu v jejich přirozeném rozložení. Společenská a politická „dislokace" neboli *displacement* intelektuála, který své povolání musel provozovat skoro stále mimo oficiálně určené struktury a místa – ať jde o studia, která nemohla probíhat na univerzitě, nebo o básnickou dráhu, která se většinou musela uchylovat do ústraní –, koresponduje podle mého názoru se specifickou poetikou. Od samých začátků se Zábranův zájem o literaturu a jeho literární talent musely konfrontovat s nemožností svobodného vyjádření. Stejný osud sdílela ve dvacátém století velká část českého intelektuálního světa, ale v Zábranově případě měl – z vnějších i vnitřních, bytostných důvodů – charakter stálé a beznadějné situace. Jeho poetika, jak se průběžně formovala, počítala s nutností odbíhat, najít jiný prostor, než je ten určený v běžném literárním provozu; nakonec se tedy tento rys Zábranovy poetiky neutvářel jen jako následek vnějších okolností, nýbrž nabýval svého vlastního, podstatného a bytostného charakteru. Ukažme si tedy některá místa v Zábranově poetice, která takový rys prozrazují.

PŘEKLAD: UZAVŘENÁ FORMA V OTEVŘENÉM DÍLE

Dislokace je v překladatelském způsobu uvažování přítomna zcela přirozeně. Básníci-překladatelé mívají výrazný sklon k poetice rozhraní, prahu, dvojakosti. Tento duševní stav dokonale popsal Otokar Fischer, jehož zájem o práh a opozici je patrný již z pouhých názvů několika jeho prací, jako např. soubory *Duše a slovo* a *Slovo a svět*, studie „Splývání počitků", „Dějiny dvojníka", „Na rozhraní", „Syntetický analytik", „Kritikův paradox", „Dvojí Německo"

atp. Fischer byl nejen literární teoretik, kritik a historik, ale – jako Zábrana – byl také básník a výborný překladatel. Už v mládí, jako žák gymnázia, ho Zábrana znal a obdivoval:

> Je to trudná práce, překlad z angličtiny. […] Jsou ovšem virtuosové verše a slova, kteří vzdor těmto obtížím dokážou skvělý překlad. Jedním z nich byl např. Otokar Fischer. Čteme teď ve škole *Macbetha* v jeho překladu. Klobouk dolů před tím překladem![11]

Fischer si svou pozici *na rozhraní* přesně uvědomoval – na rozdíl od Zábrany, který o tom nenechal, pokud vím, žádné explicitní úvahy. Toto své postavení si Fischer jasně uvědomoval možná i díky svému lidskému údělu, který prožíval ve znamení podvojnosti: byl nejenom básník a překladatel (a ovšem také germanista a bohemista), ale ovládal i dvě mateřštiny; byl také současně Čech a Žid. Ve Fischerových úvahách o překladatelství se nachází hodně výstižných definicí překladatelské podvojnosti, a proto je na místě použít Fischerova slova i k obecnějšímu pojmenování charakteru překladatelské dislokace. Fischer psal například:

> Překladatelství je *pomezná* činnost, která vzniká ze syntézy pudu naukového a uměleckého. […] Překládat básnické dílo, to znamená *přenášet* je do jiného materiálu […]. [Jde] o to, aby byl *přesazen* kmen i se svými kořeny.[12]

Jiný Fischerův výrok poukazuje na to, že „není překladatelství omezováním vlastní svobody, nýbrž naopak jejím zmnožením".[13] Překladatelské založení, překladatelská *forma mentis*, dovoluje přistoupit k jiným místům, včetně míst svobodné tvorby.

> Když se mne pořád někdo ptá: „A jak jste se dostal k překládání? Proč jste začal překládat?", jediná odpověď, jediná pravdivá, kterou bych na to mohl dát, je krátká: „A co jsem měl mezi těmi troglodyty v padesátých letech dělat?" Tihle lidé, kteří takové otázky dávají, se tváří, že nevědí (nebo už skutečně nevědí), *jakou* poezii tehdy všechny noviny a časopisy výhradně tiskly, *co* se od básníků vynucovalo.[14]

Jeden ze základů Zábranovy poetiky dislokace spočívá tedy v samotné profesi překladatele, který neustále přechází z určitého jazykového a kulturního prostoru do jiného. Profesi překladatele Zábrana praktikoval jako svou

---

11 Zábrana, Jan. *Celý život, 1*. Eds. Jan Šulc – Dušan Karpatský. Praha: Torst 1992, s. 131 [8. 2. 1949].

12 Fischer, Otokar. O překládání básnických děl. In Týž. *Literární studie a stati, 1*. Eds. Josef Čermák – Emanuel Macek – Michael Špirit. Praha: FF UK 2014, s. 270–271. Zvýraznila AC.

13 Op. cit., s. 277.

14 Zábrana, Jan. *Celý život, 2*. Eds. Jan Šulc – Dušan Karpatský. Praha: Torst 1992, s. 1048 [3. 3.–3. 4. 1984].

hlavní pracovní činnost od roku 1954, kdy přestal pracovat v továrně. Překladatelská činnost – o kterou měl zájem, jak již řečeno, už ve školních letech – se i pro něj časem stala jakousi *formou mentis*, utvářela jeho mentalitu, a tedy i jeho poetiku, paralelně ovšem s politickými okolnostmi a s nimi spojenými rodinnými i osobními prožitky.

DENÍK: OD JAMBU K IGNU

Deníková dimenze je podstatnou složkou Zábranovy poetiky. To je hned zřejmé nejen v poutavé knize s názvem *Celý život*, kde najdeme výbor z různých literárních fragmentů a hlavně z deníkových záznamů počínajících školními léty, ale také v básnických textech, tj. v té části Zábranova díla, která má primárně a explicitně literární ráz. *Stránky z deníku* jsou v tomto smyslu deklarativním titulem básnické sbírky, která vyšla v r. 1968,[15] avšak vznikala již v předchozím desetiletí. Několik básní z této sbírky figuruje již ve sborníku *Život je všude*, který Jiří Kolář a Josef Hiršal sestavovali v roce 1956; v onom výboru se sbírka jmenuje *Anály* (má už tedy „chronologický", časový titul) a je datována o rok dříve, tedy 1955.[16] O stárnutí jako ústředním tématu Zábranovy poezie psal Josef Jedlička, který Zábranu definoval jako básníka, který je časem až „uhranut a posedlý jako málokdo od dob Máchových".[17]

Deníkové psaní je trvale oblíbeným žánrem v evropské a americké literatuře dvacátého století obecně, avšak v české literatuře lze, pokud jde o deníky a paměti, pozorovat jistou hypertrofii. Důvod této hojnosti souvisí aspoň zčásti s potřebou podávat svědectví o dějinách, být „očitými svědky" událostí, které z historických (respektive politických) důvodů byly nebo jsou či budou zamlčené, utajené nebo pokřivené.

Psaní deníků bylo běžně praktikováno v okruhu spisovatelů Zábranovi známých nebo i blízkých. Například Jiří Kolář (připomínám, že právě Kolář spolu s Hiršalem byl editorem zmíněného sborníku *Život je všude*, kam byly zařazeny Zábranovy „letopisné" básně) deníky psal soustavně, jak to dokazují již pouhé názvy jeho básnických sbírek: *Dny v roce* 1948, *Roky v dnech* 1949, *Očitý svědek. Deník z roku 1949* atd. Přes rozdílnost v literárním vkusu obou básníků – mladý Zábrana si o *Dnech v roce* v deníku zapsal: „jsou zajímavé, ale

15 Zábrana, Jan. *Stránky z deníku*. Praha: Československý spisovatel 1968.

16 *Život je všude: Almanach z roku 1956*. Eds. Josef Hiršal – Jiří Kolář. Praha: smz. 1956. V „oficiálním" vydání sborníku s doslovem Michaela Špirita (Praha – Litomyšl: Paseka 2005) jsou Zábranovy básně ze sbírky *Anály* na s. 184–195. K Zábranově poezii a jejímu vývoji srov. Trávníček, Jiří. Vykoupen ve vlastním zatracení: Jan Zábrana: *Stránky z deníku*, 1968. *Česká literatura* 42, 1994, č. 5, s. 505–521; Týž. Ediční poznámka. In Zábrana, Jan. *Básně*. Ed. Jiří Trávníček. Praha: Mladá fronta – Torst 1993, s. 261–275.

17 Jedlička, Josef. Mlčet je horší. *Tvar* 2, 1991, č. 22, s. 4.

málo poetické. To nebude pravá cesta k nové poezii.“[18] – lze vystopovat hlubší afinitu ve vnímání vztahu mezi literaturou a skutečností.

V téže době si Zábrana poznamenává, že lyrik Sergej Jesenin byl jeho „nejmilejší básník“;[19] dále píše:

> Každý den čtu, dnes a denně, v Jeseninovi. Ten básník mi udělal. Říká naprosto vše, co cítím, co bych chtěl říci, a to svým osobitým výrazem. Je to má láska, Jeseninovy verše.[20]

U Koláře i Jesenina je psaní pojímáno jako záznam skutečnosti – pojetí, ke kterému se brzo přibližuje také Zábrana jako básník.

Jestliže tedy deníková dimenze není specifikem Zábranovy poetiky, zcela jistě mají Zábranovy deníky a svědectví – ať už v próze nebo ve verších – svůj vyhraněný styl a nezaměnitelnou dikci. Jejich fragmentárnost a různorodost, řekli bychom „mnohost“, která signalizuje mimo jiné i Zábranovu pozici na prahu, na rozhraní, by mohla být považována za známku eklektičnosti. Zábrana však není eklektik. Jeho poetika se naopak jeví jako velice koherentní. Jistá fragmentárnost jeho psaní, jistá tendence k aforismu, k izolovanému záznamu, prozrazuje spíše samotu spisovatele, který nepatří do žádné skupiny, směru či strany; který je díky své vnitřní tvůrčí svobodě schopen volně přecházet od jambu k ignu, od detektivky k sonetu.

UZAVŘENÝ PROSTOR PRO OTEVŘENÉ DÍLO

Kromě překladatelské, totiž přirozené dislokace lze tedy identifikovat dislokaci navozenou, tj. dislokaci jako nutnost najít jiný duševní i fyzický prostor pro svůj život a tvorbu. Tuto potřebu Zábrana ovšem sdílel s dalšími spisovateli a umělci různého založení, kteří rovněž nebyli příznivci komunistického režimu: s Jiřím Kolářem, Ivanem Blatným, Josefem Hiršalem, Václavem Havlem, Bohumilem Hrabalem ad. S těmito spisovateli sdílel Zábrana také nemožnost publikovat své texty, zcenzurované režimem nebo i spontánně, vlastní rukou. Obecná tendence k „otevřenému dílu“ – abych použila známý Ecův výrok – v umění dvacátého století najde zvláštní uplatnění ve skutečnosti totalitního režimu, kde autor nechává dílo otevřené (ne ve smyslu interpretačním, ale konkrétním: otevřené, protože nedokončené) už jenom proto, že je nemusí dokončit, neboť je nemůže/nesmí zveřejnit.

---

18 Zábrana, J. *Celý život, 1*. Op. cit., s. 44 [18. 8. 1948]. Do studentského časopisu *Výkvět* napsal Zábrana v prosinci 1948 kladnou recenzi Kolářovy sbírky *Dny v roce* s názvem Dělník Jiří Kolář – tvůrce nové poezie, přetištěnou v knize *Celý život, 1* na s. 154–155.

19 Op. cit., s. 64 [18. 9. 1948].

20 Op. cit., s. 67 [24. 9. 1948]. Další lyrici, které mladý Zábrana obdivuje, jsou Jan Zahradníček a Ladislav Fikar (srov. tamtéž, s. 69 a 70).

Také z tohoto hlediska lze nahlížet varianty Zábranových básní a sám Zábrana považoval zřejmě tuto otázku za důležitou. V textu z roku 1968 s názvem „O knize *Stránky z deníku*“ mimo jiné píše:

> Mladý člověk, který píše, touží publikovat. Když tu šanci dlouho nemá, mladý člověk poněkud zestárne a touha publikovat atrofuje, oddělí se od jeho psaní, přestane mu být imanentní. […] Konsekvencí psaní bez šance na publikaci je to, že se člověk nezdržuje komunikativními zřeteli a otázkou sdělnosti, text je často pouze pojistkou proti děravé paměti – píše v podstatě fragmenty.

Hned nato však dodává: „Nechci to generalizovat, vím, že v letech, o kterých je řeč, vznikla v téhle zemi arcidíla.“[21] V české literatuře je snad nejznámějším příkladem dislokace jako hledání jiného (možného) prostoru pro tvorbu proces formování „poetiky varianty“ Bohumila Hrabala, osobitého druhu „otevřeného díla“: u Hrabala je dílo otevřené nejen čtenáři, který spolupracuje s autorem na interpretační rovině,[22] ale je také stále otevřené z hlediska autorova. Stále otevřená je u Hrabala možnost najít novou formu a tedy i nový obsah; nebo také nový obsah a tedy i novou formu.

Dějiny určují tedy aspoň částečně vývoj poetik, v Hrabalově případě vnější, dějinné okolnosti spolupracují na utváření konstitutivního rysu v poetice, který je však již zcela jistě přítomný ve spisovatelově založení. Podobný proces se podle mého názoru odehrává během formování Zábranovy poetiky, i když má samozřejmě úplně jiný charakter a zcela jiné výsledky. Hledání jiného (možného) prostoru pro tvorbu hluboce souzní s bytostným básnickým Zábranovým založením, má v Zábranově senzibilitě a poetice autentickou korespondenci: myslím, že v tom nebyla z nouze ctnost, ale skutečně bytostný soulad. V Zábranově díle tak vzniklo místo bezpečí, místo, kam se všechno dění během psaní stěhuje. Do tohoto prostoru patří vše, co má pro básníka význam a potřebuje umístění oddělené od toho, co básníkovi nepatří; kreativní složka básníkova života nesmí existovat ve stejném prostoru, kde přebývají ti pověstní „oni“ a jejich společníci.

V tomto ohledu uzavřený útvar, který se od začátku vyskytuje v Zábranově poezii, můžeme považovat nejen za důkaz básníkova virtuózního stylistického talentu,[23] ale také za schránku, za uzavřený prostor, kde „dis-

---

21 Op. cit., s. 195–196 [1968].

22 O tom viz Špirit, Michael. Uzavřený text – otevřené dílo. In *Hrabaliana rediviva: Příspěvky z mezinárodní mezioborové konference o díle Bohumila Hrabala. Udine 27.–28. října 2005*. Eds. Annalisa Cosentino – Milan Jankovič – Josef Zumr. Praha: Filosofia 2006, s. 27–31.

23 „Honza [Zábrana] byl skrznaskrz moderní poetický mág, ale jeho umění solidně spočívalo na něčem, na čem dneska zřídkakdy spočívá: na mistrovském řemesle. Honza dovedl všechno: od hexametru po volný verš, od zvukomalby a vnitřních rýmů k originálním asonancím, od poundovských veršů absolutní přesnosti k přísné formě alžbětinského sonetu, který ovšem, líp

lokované“ prvky znovu najdou své umístění a tedy svůj smysl: v již zmíněné sbírce *Stránky z deníku* se nikoliv náhodou jako hlavní slohový útvar objevuje sonet – nebo raději báseň o čtrnácti verších, jak ji Zábrana charakterizoval v „jakési autorově zformulované poetice“:[24]

> Někteří moji známí o té knížce mluvívají jako o *sonetech*. Nejsem zrovna moc rád, i když jim to, to se ví, nehodlám rozmlouvat. Ony to totiž jsou sonety, spočítáte-li verše, podíváte-li se, jak se střídají rýmy, a nahlédnete některé poetiky – pak to ovšem jsou sonety. […] Věřte mi, jestliže bylo cosi vědomého a volního při psaní těch veršů, nebylo to předem pojaté rozhodnutí napsat knížku sonetů, ale koncepce krátké básně jako takové.[25]

Úvaha o stejném tématu se nachází také v Zábranových denících:

> Ani jeden z básníků těchto let nepřišel na to, že popření formy je možné jen při jejím zachování. Koncepce „14 řádků“ mě osvobodila v řádu formy, nikoli mimo ni.[26]

Velmi působivě a zároveň přesně psal Zábrana o básnické formě, že „je krunýř, jistě, ale někdy také balón naplněný héliem“.[27] Uzavřenou formu lze tedy považovat nejen za metaforu vnitřní svobody, ale také za konkrétní prostor vnitřní svobody. Tato *svoboda uvnitř*, toto zvláštní místo, je virtuálně nekonečný prostor tvoření, do kterého pro své verše přirozeně chodí nejenom Jan Zábrana, ale také další autoři, i s velmi vzdáleným a značně rozdílným poetickým založením: na podobnou pouť se vydal také například Jan Skácel, hlavně v období normalizace, se svými čtyřveršími a sonety;[28] nebo i Karel Milota se svou permutační poezií, která má jinak ovšem k Zábranově poetice daleko.[29]

---

než kdo jiný, transponoval do jazyka konce našeho století.“ Škvorecký, Josef. Jak jsme s Honzou Zábranou psali dějiny Československa. In Týž. *Ráda zpívám z not a jiné eseje*. Ed. Michael Špirit. Praha: Ivo Železný 2004, s. 166.

24 Tak Jiří Trávníček definoval Zábranovu esej obsaženou v souboru „improvizovaných záznamů, autotextů, zatím dál nezpracovávaných“, vydaném s názvem *Zeď vzpomínek*. Ed. Jiří Trávníček. Brno: Atlantis 1992, s. 121.

25 Zábrana, J. *Zeď vzpomínek*. Op. cit., s. 112–114.

26 Zábrana, J. *Celý život, 1*. Op. cit., s. 191 [1966].

27 Zábrana, J. *Zeď vzpomínek*. Op. cit., s. 113–114.

28 Viz Skácel, Jan. *Naděje s bukovými křídly*. Praha: Mladá fronta 1983. Sbírka obsahuje dva cykly čtyřverší, *Chyba broskví*, původně samizdatově 1975 a exilově 1978, a *Oříšky pro černého papouška*, původně samizdatově 1976 a exilově 1980. Cyklus *Talisman. Dvanáct sonetů pro starou lásku* zařadil Skácel do první sbírky, kterou mohl vydat po více než desetiletém nedobrovolném odmlčení (*Dávné proso*. Brno: Blok 1981).

29 Srov. Milota, Karel. *Antilogie aneb protisloví*. Praha: Mladá fronta 1995. Svazek přináší Milotovu básnickou tvorbu z období šedesátých až osmdesátých let.

Za zvláštní místo v Zábranově poetice by bylo možné považovat protiklad „uzavřená forma – otevřené dílo“. Jestli se Zábranovy básně nezřídka vyznačují formální uzavřeností a dokonalostí, jeho deníky jsou nepochybně otevřené, a to formálně i obsahově.

> Co jsou tyhle zápisy, poznámky, náhodně zachycená slova, připíchnutá do těchhle sešitů jako motýli? Suspendované dílo.[30]

Je to podle mého názoru protiklad jen zdánlivý. Politická a bytostná básníkova dislokace mu vzhledem ke kulturnímu systému neklade žádný požadavek, aspoň pokud jde o jeho vlastní tvorbu: Zábrana pravidelně odevzdává překlady, ale, jak už připomenuto, nic nemusí, pokud jde o jeho vlastní psaní, které většinou není možné publikovat. Jako spisovatele a básníka jej tedy žádný zadavatel nebo adresát netlačí; může s dokončením otálet (to naznačují různé varianty jeho básní, srov. zmíněné příspěvky Jiřího Trávníčka): může dál hledat lepší, dokonalé, a tedy absolutní, uzavřené dílo.

ČASO-PROSTOROVÁ DISLOKACE NEBOLI NÓSTOS

Jak již naznačeno, překladatel má výsostně *dis-lokalizovanou* a *dis-lokalizující* mentalitu, je schopný pracovat s různými materiály, které přenáší z jednoho jazykového a kulturního materiálu a prostoru do jiného; neustále přechází nejen z jednoho jazyka do jiného, ale také z jednoho času do jiného. Tuto časovou dislokaci také definoval Otokar Fischer v souvislosti s překladatelstvím, přičemž použil prostorové metafory: „V překladateli ožívá dávná minulost, překladatel přemáhá *distanci času*.“[31]

Prostorová dislokace („jinde“) se v Zábranově psaní nezřídka spojuje s časovou („jindy“): tak se deník – který přirozeně má průběžně zaznamenat dění a události, na rozdíl od memoárů, které se vracejí do minulosti – ve fragmentech obsažených ve výboru *Celý život* často mění v nostalgické vzpomínání na jiný čas. Samotné slovo „nostalgie“ se zde objevuje víckrát: „uvědomit si s nostalgií“, čteme například jako úvod zápisku z roku 1971.[32]

Ještě častěji se v Zábranových záznamech opakuje sloveso „vzpomínat“ nebo slovo „vzpomínka“; uvedu aspoň pár příkladů za mnohé:

> Pořád vzpomínám na ten rok 65.[33]

---

30 Zábrana, J. *Celý život, 2*. Op. cit., s. 804 [6. 5.–1. 6. 1975].
31 Fischer, O. Op. cit., s. 276. Zvýraznila AC.
32 Zábrana, J. *Celý život, 1*. Op. cit., s. 211 [1. 4.–20. 8. 1971].
33 Op. cit., s. 295 [17. 2.–31. 3. 1974].

Vzpomínka: jak bolestně jsem v 50. letech vnímal citové projevy jejich světa, některé „vyvlastněné" ruské písničky atd…[34]

Vydání Hrabalových *Postřižin* v roce 1976 Zábrana ve svých průběžných záznamech nekomentuje (aspoň pokud je nám to známo, vzhledem k tomu, že je *Celý život* výbor z deníků); tato událost v něm však nastartuje vzpomínání:

Lidé zas div nepřevrhli pulty v knihkupectvích, když se pokoušeli koupit Hrabalovy *Postřižiny*, které tenhle týden konečně vydali – v dvacetitisícovém nákladu… Vzpomínal jsem na ty chvíle s ním – tenkrát, když ještě dělal ve Sběrných surovinách a nesl jsem mu první výtisk prvního vydání *Babela* v roce 1958, na to srpnové pondělí, kdy jsme za ním přišli […] – na všechny ty večery, všechny ty večery.[35]

Zdvojením vyvolaného obrazu se tu vzpomínka stává konkrétnější, s typickým a působivým dvojnásobením, které se nachází nejednou i v Zábranových vzpomínkových verších, například v sonetové básni „Mladá léta":

Zkřehlí vepři v betonových gigantech.
K nebi šlehající dikobrazí šleh.
„Neber mi srdce, srdce … to mi nech…"
A zatýkání všech. A zatýkání všech.

Černé mše pokroku. Ty první televizní…
(Že z nich i kocour zešílí!)
A láska, v níž jsme nebyli
mistry vysokých sklizní…

Horizont zdí, co měly uši,
a pilous, zlý duch věrných duší,
pravdy jak šlachy, ještě tužší…

Vrabci schovaní ve višních…
Vzpomeň těch skoků neslyšných!
Vzpomeň těch roků … co je z nich?[36]

Na vytvoření nostalgického naladění spolupracuje hodně faktorů: nevítané historické události, které člověka vedou k nostalgickému vzpomínání

34 Op. cit., s. 302 [1. 4.–26. 5. 1974].
35 Op. cit., s. 504–505 [20. 8.–11. 9. 1976].
36 Zábrana, J. *Básně*. Op. cit., s. 167. Zvýraznila AC.

na lepší časy, se u Zábrany spojují nejen s reflexí běžného plynutí času, se stárnutím, ale také s jistým osobním založením, s bytostným elementem. O sobě Zábrana tušil totiž už v mládí, že z něj bude „laudator temporis acti“,[37] i když o tom jako sedmnáctiletý chlapec píše ironicky. Ohlíží se po minulosti:

> Vrátím se k těm básničkám, ze kterých jsem vyšel. Zaznívá mi z nich něco, jak to tehdy bylo. Chtěl bych mít ten zrak jako tehdy, dívat se na to tehdejšíma očima.[38]

> Těmito věcmi [tj. Rimbaudovou poezií] se zabývám v těchto dnech. A jenom ponořením se do těchto věcí lze přejít hlasitou a nevkusnou přítomnost.[39]

> Také loňské noci byly noci zašité v pytlovině. Ale tehdy jsem v té tmě aspoň tušil. Ó, kdybychom mohli pohlížet svrchu na přešlý čas. Loni jsi byla touha nesplněná, dnes nesplnitelná.[40]

Nostalgické navracení k minulosti (řecky nóstos) Zábranu provází celý život. Jak čteme například v aforistických zápiscích z roku 1966:

> [S]mířit se s tím, že už podruhé neprožiješ první lásku, nezakusíš první žárlivost.[41]

> [V]zpomínat na ten papírový reklamní dětský biograf, jak se listy pouštěly pod palcem, Turek naléval z konvice kávu, dával ji na podnos a nesl na stůl.[42]

Zábranovy vzpomínky se často vracejí do mladých let, kdy byl pronesen politický ortel, který se měl promítat na celý jeho život. Politicky zabarvené hořké vzpomínky nejsou však v jeho záznamech zdaleka jediné sugestivní. Aktuální výjev je často schopný nastartovat vzpomínku, nejednou spojenou s milovanými rodiči:

> Tři roky po matčině smrti našel jsem jednou dopoledne vzadu na květináči její rukou – tužkou – napsané jméno neznámé květiny. Slovo, které jsem nikdy neslyšel, slovo, které matka naučila syna tři roky po své smrti.[43]

> Před sedmadvaceti lety, když jsem přišel do Prahy, lidé v tramvajích a trolejbusech ještě často zvedali klobouky a čepice – kdykoli vůz projížděl kolem kostela. Někteří se dokon-

37 Zábrana, J. *Celý život, 1*. Op. cit., s. 75 [18. 10. 1948].
38 Op. cit., s. 92 [30. 11. 1948].
39 Op. cit., s. 105 [3. 1. 1949].
40 Op. cit., s. 179 [září 1953].
41 Op. cit., s. 184 [1966].
42 Op. cit., s. 187 [1966].
43 Zábrana, J. *Celý život, 2*. Op. cit., s. 601 [19. 9.–2. 11. 1977].

ce křižovali. Teď už jsem to neviděl ani u starších lidí kolik let. Až dneska, když jsem se vracel od táty, z návštěvy v nemocnici, zvedl v autobuse čepici – projížděli jsme kolem Ludmily – maličký hrbáč na zadním sedadle. Bylo to, jako kdyby se najednou se mnou všecko zhouplo, jako kdybych se propadnul do starých časů (18. 12. 77).[44]

Dále v pozdějších záznamech, ze začátku roku 1980 – namátkou:

I hovno začne bejt po dvaceti letech legendární. I hovno.[45]

Vzpomínka na dávný, dávný večer, když jsme zpod letních akátů na nábřeží přišli na neohlášenou návštěvu k Mikovi Medkovi – Viola a já.[46]

Ještě v posledních měsících svého života, časoprostorovou asociací vzpomíná Zábrana v nemocnici na podobné místo v jiný čas:

Dnes odpoledne to je deset let, co jsem stál u umírající matky v krčském špitálu. Táta čekal dole mezi záhony na lavičce (střídali jsme se u ní). A vzpomínám na to odpoledne natažený na posteli v motolském špitále.[47]

V Zábranově díle by se dalo najít ještě hodně dalších příkladů té dispozice, kterou jsem ve zkratce nazvala dislokací: ve snaze vyčlenit jistý rámec pro soustavnější čtení a interpretaci Zábranových textů, které mnohdy působí, jak už řečeno, fragmentárně a různorodě, a přesto mají svou vlastní, nezaměnitelnou dikci. Další krok bude snad právě soustavnější čtení textů z tohoto hlediska.

44 Op. cit., s. 609.
45 Op. cit., s. 792 [27. 3.–21. 4. 1980].
46 Op. cit., s. 785 [23. 1.–14. 3. 1980].
47 Op. cit., s. 1072 [květen 1984].

MARIE ZÁBRANOVÁ **O TOM, KAM CHODIL, KAM JEZDIL A S KÝM SI PSAL JAN ZÁBRANA**

Jan Zábrana překladatel nebyl ve svém osudu sám, byl jedním z těch, kteří buď nemohli projít univerzitním vzděláním, nebo jim nebylo dopřáno využít ho v adekvátním zaměstnání či tvůrčí práci. Museli se často těžce živit bez ohledu na svůj talent a ambice, nebo dokonce ze své země odejít. V této souvislosti vnímám jako neocenitelný přínos, že nakladatelství Torst postupně uvádí ve známost práci překladatelů a autorů, k nimž vedle Jana Zábrany patřili Jan Vladislav, Emanuel Frynta, Josef Hiršal, Josef Topol, z mladší generace Antonín Brousek. K nim jistě přibudou další, nezakotvení dosud v našem kulturním povědomí. Spojitost mezi touto nakladatelskou iniciativou a konferencemi na akademické půdě, věnovanými takovým osobnostem, je víc než případná.

Jan Zábrana ve vzpomínkách

KDOPAK TO MLUVÍ? SMYSL RŮZNÝCH GRAMATICKÝCH OSOB V DENÍCÍCH *DISIECTA MEMBRA*

ANNA STEJSKALOVÁ

James Olney v monografii s názvem *Memory and Narrative* v souvislosti s podobou subjektu autobiografických forem tvrdí, že „akt autobiografie je zároveň stvořením, odhalením a imitací sebe sama".[48] Tento příspěvek zkoumá různořečí v denících Jana Zábrany *Disiecta membra* vytvářené pomocí odlišných gramatických osob a jeho vztah k deníkovému Já. Snažíme se ukázat, jak zvolená osoba pomáhá subjektu konstruovat jeho obraz.

JÁ, TY, ON

Olney při popisu autobiografického Já poukazuje na situaci, v níž je charakter Já problematizován tím, že se do vyprávění dostávají i další osoby. Stejně jako Laura Marcusová[49] čerpá z úvah lingvisty Émila Benvenisteho, který zkoumal sémantickou funkci gramatických osob pro vyprávění. Já je podle Benvenisteho „ten, kdo mluví", Ty je „ten, k němuž se mluví" a On je „ten, který chybí".[50] První dvě osoby jsou dle jeho slov vždy provázané, Já implikuje Ty (byť by jím měl být jako jediný adresát promluvy subjekt sám), a to se navíc ze své perspektivy stává Já. Oproti tomu je však třetí osoba pouze „slovesná forma, jejíž funkcí je vyjadřovat neosobu".[51] Třetí osoba může být kdokoliv, nemá ve vyprávění specifičnost typickou pro první nebo druhou osobu a postrádá též důvěrnost spojenou s předchozími dvěma zájmeny. Je pouze tím, o kom se něco říká, ale nikdy nemluví sám za sebe.

DISIECTA MEMBRA

Deníkové záznamy Jana Zábrany, jež vyšly ve výboru *Celý život* pod názvem *Disiecta membra*, vznikaly od prosince 1970 do května 1984. Díky tomu, že se

48 Olney, James. *Memory and Narrative*. Chicago: The University of Chicago Press 1998, s. 283.
49 Marcus, Laura. *Auto/biographical Discourses*. Manchester and New York: Manchester University Press 1994, s. 190.
50 Olney, J. Op. cit., s. 245.
51 Op. cit., s. 246.

v textu nepravidelně střídá několik gramatických osob i mluvčích, se celý deník vyznačuje značnou heterogenností. Mluví zde řada různých hlasů, což boří ideu jednotícího subjektu (a stylu) tradičně spojovanou s deníky, a neustále se propojuje materiál veřejný a soukromý.

Osobní záznamy, v nichž hovoří Já (za použití různých gramatických osob), jsou výstižné ve vztahu k jeho stylu a povaze, reflektují jej, ale skrze „dokumenty" je sem vnášena navíc ještě poloha kronikářská, v níž subjekt nehovoří přímo, ale například skrze komentář k citovanému materiálu nebo implicitně tím, jaký materiál vybírá. Jeho jazyk se zde prolíná s úředním stylem a jazykem médií, jehož úroveň subjekt opakovaně pranýřuje.

První osoby se v textu využívá převážně, nicméně ani v těchto případech není Zábranův[52] styl jednotný a nelze tvrdit, že jedna poloha je významnější než jiná, různorodost je utvářejícím rysem povahy Já. Subjekt líčí každodennost, uvažuje o svém údělu, zaobírá se otázkami překladu, avšak také se – a výrazně – obrací do minulosti. S nostalgií a obdivuhodně plasticky líčí svou minulost a mládí v Humpolci před zadržením rodičů. Přítomný stav je pro Já vždy provázán s tím, co bylo a už nikdy nebude. V souvislosti s motivem paměti se často objevuje změna na rovině gramatické, Já se odvrací od vlastního osudu a zaměřuje se na – domnělé – viníky jeho příkoří. V tu chvíli se v promluvě subjektu často objevuje osoba třetí, tj. Oni.

JÁ VERSUS ONI

Opozice Já a Oni je jedním z charakteristických projevů subjektu, pomocí nichž sám sebe definuje. Z následující ukázky a jejích motivů týkajících se boje zřetelně plyne, nakolik je tento postoj pro Já podstatný:

> Můj zájem, má causa zůstala tam, na tom bojišti 50. let, kde je všechno dodnes živé, ačkoli pozabíjeno, kde jsem *jim* nepřiznal vítězství a *sobě* porážku, kde jsem nic neprominul a neodpustil ani sobě… Příměří bylo vynuceno, ale *mír* […] byl pro mne vyloučený.[53]

Zábranovo Já nepřestává vynášet obžaloby a poukazovat na původce komunistických zločinů. Oni jsou nepotrestaní „vrazi", jeho promluvy připomínají obžalovací řeč či proslov. Jsou plné argumentů, logických odůvodnění a postupů a mají jasnou pointu. Častým motivem je boj, porážka, vítězství. Zábranův postoj se vyznačuje úzkostlivě dodržovaným odstupem od stali-

---

52 Budeme subjekt označovat jako Zábrana, byť jsme si vědomi toho, že nemůže být s psychofyzickou osobou Jana Zábrany ztotožňován.

53 Zábrana, Jan. *Celý život, 1*. Eds. Jan Šulc – Dušan Karpatský. Praha: Torst 1992, s. 501 [20. 8.–11. 9. 1976].